

Luther és Kálvin a világi hatalomról

BIRKÁS ANTAL

1979-ben született Győrben. Politológus, pedagógus, evangélikus teológus.

¹Luther Márton: *Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is?* In Masznyik Endre: *D. Luther Márton egyházszervező iratai*. V. kötet. Wigand F. K. Kiadó, Pozsony, 1910, 13.

²Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. Ref. Főiskolai Nyomda, Pápa, 1910, 749. A fentebbieken túl a protestantizmus legfontosabb „alapidokumentumainak” mindegyike foglalkozik a világi felsőbbbség kérdésével, így például a *II. Helvét Hitvallás* 30. része, a *Nagy Káté* a 4. parancsolattal összefüggésben, az *Ágostai Hitvallás* 16. része.

³Luther Márton: *Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is?* In: i. m. 22.

⁴Uo. 23. o. Lásd Luther parasztlázadással kapcsolatban írt mondatait.

⁵Uo. 23.

⁶Luther az e helyen megemlített „új, idegen fel-

A hatalom (világi felsőbbbség) szükségessége

A világi felsőbbbség Isten által rendelt voltát — elsősorban Pál Rómabeliekhez írt levelének 13. része alapján — mindkét reformátor vallja.

Luther a felfogását teoretikus keretbe ágyazza. Ez az úgynevezett kettős birodalom (kettős kormányzat/kormányzás) elmélete, amelynek lényege, hogy a teremtő Isten a bűnbe esett emberiség számára kétféle módon is a segítségére siet: az egyik eszköz, amellyel az Úristen a bűnbe esett világot kormányozza, az Evangélium. Ez Isten „igazi” munkája. A másik eszköz, amellyel a teremtő Isten a világot kormányozza, a kard hatalma: a világi felsőbbbség és annak törvényei, azok kényszerítő ereje. Fontos, hogy mindkettő felett Isten az úr. *A világi felsőbbbségről* című tanulmányában ekként ír Luther: „Summa summarum: a dolognak a veleje ez: a kard hivatala magában véve helyes, isteni és szükséges intézmény, amely nem megvetetést, hanem félelmet, tiszteletet és engedelmisséget kíván, mert különben a bosszúnak a megállója lesz, mint azt Pál apostol mondja (Pál levele a Rómaiakhoz 13. rész, 4. vers). Mert kétféle felsőbbbséget rendelt az Isten az emberek között. Az egyiket lelkinak rendelte igéjével és kard nélkül, hogy ez által az emberek jámborakká és igazakká legyenek és ezzel az igazsággal elnyerjék az örök életet. Ezt az igazságot az Isten az ő igéjével szolgáltatja, melynek hirdetését a prédikátorokra bízta. A másik felsőbbbség világi, eszköze a kard, hogy azok, akik igéje által nem akarnak jámborakká és igazakká lenni az örök életre, azok ily világi hatalom által kényszerítessenek arra, hogy a világ előtt jámborakká és igazakká legyenek. Ezt az igazságot ő a karddal szolgáltatja.”¹

Kálvin az ember külső magatartását befolyásoló, azt kényszerítő törvényekről beszél — természetesen szól az Evangélium belső embert átformáló erejéről is: „Balga módon oly tökéletességről álmodoznak, amely az emberi társadalomban soha nem található. Mivel ugyanis az istentelenek fennhézása akkora, semmirevalóságuk oly nyakas, hogy azt a törvény nagy szigorúságával is alig lehet fékezni, mit gondolunk, hogy mit fognak ezek cselekedni akkor, ha látják, hogy a féktelenség útja gonoszságuk előtt büntetlenül nyitva áll; hollott, hogy rosszul ne cselekedjenek, még erőszakkal sem kényszeríthetők eléggé.”² Azaz, Kálvin számára a hatalom Istentől rendelt: annak ereje szükséges a rend fenntartásához, a béke érdekében.

sőbbség terem Isten szavára” megoldás mellett beszél egy olyan lehetőség-ről is, amikor valaki Isten szavát és parancsát érezve támad a felsőbbség ellen, megszabadítva a népet a zsarnoktól, „Isten küldöttjeként”, egyfajta „szabadítóként”. Ez utóbbit részletesen elemzi Duncan

B. Forrester: *Luther Márton – Kálvin János*. In Leo Strauss – Joseph Cropsey: *A politikai filozófia története*. I. kötet. (Ford. Berényi Gábor.) Európa, Budapest, 1994, 480–481.

⁷Luther Márton: *Lehet-e üdvösséges a katonák hívása is?* In: i. m. 24.

⁸Lásd Luther Márton: *A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmisséggel*.

In Masznyik Endre: *D. Luther Márton egyházreformáló iratai*. II. kötet. Pozsony, Wigand F. K. Kiadó, 1906, 397.

⁹Eric W. Gritsch: *Isten udvari bolondja. Luther Márton korunk perspektívájából*. (Ford. Böröcz Enikő.) Luther Kiadó, Budapest, 2006, 183.

¹⁰Luther Márton: *Intés a kedves németekhez*. In Masznyik Endre: *D. Luther Márton egyházszervező iratai*. VI. kötet. Wigand F. K. Kiadó, Pozsony, 1914, 180–182.

Hatalom és ellenállás — az engedelmisség és az ellenállás kérdése

Az egyén számára alapesetben csak az engedelmisség útja elfogadható. Mindez nem jelent azonban „zsarnokpártolást”.

Luther felfogása

Luther engedelmisséget követel az alattvalóktól, meghagyva a bosszúállás lehetőségét Istennek. Ez utóbbival kapcsolatban számos példát említ.

Az első ezek közül az, amikor személyesen maga Isten a bosszúálló. „Ha gonosz a felsőbbség, ám itt az Isten, akinek van tüze, vize, vasa, köve és más számtalan eszköze, amivel öldökölhet. Mily hamar megfojthat egy-egy zsarnokot!”³ Még akkor is így van ez, ha tudjuk, hogy Luther szerint nem egy esetben a nép bűne miatt engedi az Úr, hogy — miként Luther fogalmaz — „gazfickó uralkodjék”.⁴ Bár ezzel — Isten személyes bosszúja — kapcsolatban konkrét példát nem említ Luther, valószínű, hogy a zsarnok uralkodó „hirtelen” támadt megbetegedésére, esetleg halálára, vagy a két ponttal lentebb említett idegen hatalomra, az Isten által támasztott erősebb felsőbbségre gondolhat.

Isten bosszúállása a „pogány” tömegeken keresztül is megvalósulhat. „Mert mi itt azokat oktatjuk, akik a helyeset akarják tenni, akik pedig édes-kevesen vannak; amellet megmarad a hitetlenek, pogányoknak és nem keresztyénieknek nagy sokasága, akik, ha Isten is úgy engedi, igazságtalansággal fellázadnak a felsőbbség ellen és ez által sok szerencsétlenséget okoznak, mint ahogy azt a zsidók, a görögök és rómaiak sokszor tették.”⁵

Luther még egy — illetve két további⁶ — példát is említ a zsarnoktól való megszabadulás („megszabadítás”) tipikus példájaként. „Van az Istennek még egy más módja is, amellyel a felsőbbséget megbüntetheti, hogy neked magadnak ne kelljen a bosszúállás művét végezned. Feltámaszthat idegen felsőbbséget, mint ahogy például a gótokat a rómaiak ellen, az assíriaiakat Izrael népe ellen feltámasztotta stb. Így tehát minden felől elég bosszúállás, büntetés és veszedelem környékezi a zsarnokságot és felsőbbséget és az Isten nem engedi, hogy gonoszságuknak örvendjenek; szorosan a nyomukban, sőt mellettük van és erősen tartja őket fékkel, sarkantyúval.”⁷ Luther azonban — túl ezen — figyelmezteti is a felsőbbséget túlkapásaik, zsarnokságuk miatt.⁸

Változások a német reformátor felfogásában — ellenállási lehetőség a császárral szemben

Luther felfogásában idővel komoly változások állnak be (ok: a császár erőszakkal akarta a katolikus hitet birodalmának teljes egészében visszaállítani). Egy 1530. október 26–28. között Torgauban megrendezett találkozón Luther és kollégái felülbírálták korábbi ál-

¹¹Kálvin János:
*A keresztyén vallás
rendszere*, i. m. 750.,
valamint: 746–747.

¹²Owen Chadwick: *A reformáció*. (Ford. Szabó István.) Osiris, Budapest, 2003, 77. Ez Kálvinnak mind az egyházi és szolgálati, mind pedig a „polgári” kormányzattal és kormányzással kapcsolatos elképzeléseire igaz.

¹³Benke György:
Kálvin társadalmi etikája. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1986, 61–63.

¹⁴Kálvin János:
*A keresztyén vallás
rendszere*, i. m. 750.

¹⁵Eugene Osterhaven:
*Az egyház hite. Történelmi fejlődés református szem-
szögből*. (Ford. Czeglédy Sándor és Gaál Botond.)
Kálvin János Kiadó,
Budapest, 1995, 222.

¹⁶Ha nem is éppen az erőszakos ellenállásra. Az inkább majd csak a kálvinizmus (e ponton fontos a kettőt, Kálvint és az őneki tulajdonított, illetve az ő nézeteit továbbfejlesztő kálvinizmust megkülönböztetni!) későbbi teoretikusainak — mindenekelőtt John Knox — sajátja. Kálvinnál zsamokölésről nincs szó: legfeljebb az örült uralkodó „eltávolítását”

laspontjukat, és a következő szakvéleményt adták János Frigyes választófejedelemnek, illetve jogászainak. „Mivel mindig azt tanítottuk, hogy az embernek el kell ismernie a polgári törvényeket, alájuk kell vetnie magát, és tisztelni kell azok tekintélyét, minthogy az Evangélium nem mond ellent a polgári törvényeknek: nem hatálytalaníthatjuk a Szentírásból az embereknek azt a jogát, hogy megvédjék magukat még magával a császárral szemben is, vagy bárkivel szemben, aki az ő nevében cselekszik. Korábbi tanításunkban — amely a kormányzó hatalmakkal szembeni ellenállást teljesen megtiltotta — nem voltunk tudatában annak, hogy ezt a jogot a kormány saját törvényei engedélyezték, amelyekről szorgalmasan tanítottuk, hogy minden időben megtartandók.”⁹ Fontos azonban megjegyezni, hogy Luther még ekkor sem bíztat tevőleges, „aktív ellenállásra”, azonban a császárnak nem engedelmeskedőket már nem nevezi lázadóknak.¹⁰

Kálvin differenciált látásmódja

Kálvin számára a polgári kormányzat — vagy miként az a legelső, 1624-es magyar nyelvű fordításban szerepel: „világi gubernálás”, illetve „községi igazgatás” — Istentől rendelt és szükséges. Számára a polgári kormányzat — túl azon, hogy a bűnt üldözni köteles — az emberek szervezett és áldásos együttműködésének egyik fontos kerete is.

A polgári kormányzat szükségszerűségét tükrözi a következő Kálvintól vett idézet, választ adva egyúttal arra a kérdésre is, hogy miért foglalkozik a francia reformátor a hatalom kérdésével. „Ezek után, mivel fentebb kétféle kormányzást állapítottunk meg az emberben, és az egyikről, amely a lélekben, vagy benső emberben székel, és az örök életre tartozik, egyebütt elég sokat szólottunk, e hely megkívánja, hogy a másíkról is, amely csupán a polgári kormányzatra és külső erkölcsi rendre vonatkozik, szóljunk egynéhány szót. Mert jóllehet úgy tűnhetik fel a dolog, hogy a hit lelki tudományától, amelynek tárgyalására vállalkoztam, el van különítve ennek a tárgynak az előadása, a következőkből mindamellet ki fog tűnni, hogy én méltán csatolom ide. Sőt, hogy ezt tegyem, arra a szükség kényszerít, különösen, mivel egyik részről esztelen és barbár emberek azt az Isten által szentesített rendet őrzöngve kísérlik meg felforgatni, a fejedelmek hízelgői pedig azoknak hatalmát mértéktelelenül felemelve nem haboznak magának Istennek uralmával szembe állítani. Ha mindegyik rossznak útját nem álljuk, elvesz a hitnek tisztasága.”¹¹ Kálvin számára a hatalom (a „kard hatalma”) Istentől rendelt, és annak ereje szükséges a társadalmi rend fenntartása érdekében, a béke érdekében, vagy miként Chadwick fogalmaz: azért, hogy „minden ékesen és jó renddel” menjen végbe.¹²

A fentiek Kálvin antropológiai meggyőződéséből is következnek. Az egyénnek szüksége van társakra, és külső „gyámolító” eszközre is, melyek e „társasági együttélést” lehetővé teszik.¹³ E „gyá-

tartja elfogadhatónak, de nem a gyilkosságot.

¹⁷Eugene Osterhaven: i. m. 224.

¹⁸Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*, i. m. 1910, 776. Hozzá kell tennünk még egy zsamokelleni eszközt is. Ez pedig az imádság ereje, amit sem Luther, sem pedig Kálvin nem becsül le.

¹⁹Uo. 777–778. Kálvin hivatkozott szövegében (A polgári kormányzatról szóló tanulmány 776. és 777. oldalai) számos történelmi nagyságot és népet hoz példaként arra, hogy azok — közöttük Mózes — miként és hogyan döntöttek meg zsarnokokat, és voltak ezzel Isten tervének és akaratának végrehajtói.

²⁰Uo. 777.

²¹Ezzel kapcsolatban lásd Birkás Antal: *Luther a világi felsőségről és a kormányzásról*. In: *Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai*. 6/1. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2005, 79–97.

²²Lásd Köbel Szilvia (szerk.): *Az állami és felekezeti egyházjog alapjai*. Patrocinium, Budapest, 2016, 312.

²³Igaz, a hazai protestáns szakirodalmunkban meg-

molító” eszközök közé sorolja Kálvin a „polgári kormányzatot” és a törvényeket.

A politika, a „világi kormányzat” tehát kálvini értelemben Isten áldása az emberek számára, sőt — miként Kálvin alább fogalmaz — tulajdonképpen Isten uralmának egyik formája: „A felsőbbtségnek működéséről Isten nemcsak azt bizonyította, hogy Ő azt helyesli és kívánja, hanem azon felül annak méltóságát a legmagasztalóbb dicséretekkel elhalmozva nagyszerűen ajánlotta nekünk. Ugyanide tartozik az, amit Isten bölcsessége Salamon szája által erősít (Példabeszédek 8. rész, 14. vers), hogy az ő munkája az, hogy a királyok uralkodnak és a tanácsosok igazságot tesznek, hogy a fejedelmek fejedelemséget viselnek, és a kötelességüket végzik a földnek minden bírái. Mert ez éppen annyit tesz, mintha az mondatott volna, hogy nem az emberi gonoszság folytán történik, hogy a királyoknál és más előjáróknál van a földön a hatalom minden dolgok felett, hanem az isteni gondviselés és az Ő szent rendelése folytán, amely így látta jónak az emberek dolgát igazgatni, mivelhogy azoknak segítségükre van és irányítja őket a törvényhozásban és az ítéleteknek igazsággal való gyakorlásában.”¹⁴

Kálvin — Lutherhoz hasonlóan — nemcsak hogy nem tartja elítélendőnek az e világi „felsőbbsegi” hivatásokat (fejedelem, uralkodó, tisztségviselő, hóhér, katona stb.), hanem azokat — különösen a ma politikusi hivatásként nevezhetőeket — a legszentebb hivatásoknak tekinti, olyanoknak, amiket az Isten rendkívüli módon felmagasztalt. E hivatásokat Kálvin nemhogy nem tiltja, de egyenesen ajánlja a keresztyének számára.¹⁵

Az engedelmesség és az ellenállás kérdése Kálvinnál

Kálvin — Lutherhoz hasonlóan — az engedelmesség híve (az egyént tekintve). Mindazonáltal lehetőséget ad az ellenállás sajátos formájára:¹⁶ a vita és az „érdekek” képviselőjére, a párbeszédre, illetve az ellenállásra. A rendek, közösségek, alacsonyabb „állami” testületek számára nemcsak megengedi, egyenesen követeli Kálvin a felsőséggel való szembeszállást, a velük való vitát, párbeszédet, azaz a „képviselek” érdekeinek a képviselőjét.¹⁷

A polgárok kötelesek tisztelni uralkodóikat, és azoknak engedelmességgel tartoznak, kivéve, ha Isten iránti engedelmességük és ez által „lelkük üdve” (örök élet) forog kockán. Ez utóbbi esetben sem fordulhatnak azonban szembe uralkodóikkal: ilyenkor gyakorlatilag az Istenhez könyörgés marad egyedüli lehetőségként.

Mindez nem jelent azonban zsarnokpártolást. Egyrészt van lehetőség a „testületi”, rendek általi ellenállásra, másrészt Kálvin is hisz az Isten által küldött szabadítóban (miként Isten meghallgatta Izrael népét, és megszabadította azt a fáraó zsarnokságától Mózes által). Az utóbbi „hős-motívum” és ellenállás kapcsán Kálvin eként fogalmaz: „És itt tűnik ki csodálatos jósága, valamint hatalma és gondviselése. Mert majd az ő szolgálai közül támaszt nyilvános

honosodott egyházalkotmány kifejezés helyett célszerűbb lenne inkább az egyházi rendtartás kifejezést használni, amelyet maga Kálvin is használt.

²⁴Lásd Köbel Szilvia (szerk.): i. m. 305.

²⁵Pap Gábor: *Vázlat az alkotmányeszmé szellemtörténeti fejlődéséről*. 1998. Kézirat.

²⁶A Hotman (Hottomanus) által oly előszeretettel hivatkozott *Francogallia* érvanyaga még sokáig a politikai irodalom része maradt, kitűnő fegyvert adva a központi hatalom abszolút volta és az egyeduralom ellenében. Jean Bodin épp ezen érveket kritizálva érvelt a fejlődési szuverenitást megfogalmazó tanítása mellett.

²⁷Mely hagyomány már jóval korábban jelen volt az új kontinens jogi gondolkodásában. Békefy megjegyzése mellett lásd David *Little Essays on Religion and Human Rights* című kötetének (Cambridge University Press, 2015) 245. oldalát és az azt követő oldalakat (puritanizmus hatása a jogi szövegekre, jogi gondolkodásra), továbbá a kvékerizmus politikai gondolkodásáról Jane Calvert írásait a *History of Political Thought* folyóirat 2006-os számaiban.

bosszúállókat, és parancsolatával látja el őket, hogy megtorlást vegyenek a bűnös uralkodásért, és hogy az igazságtalan módon elnyomott népet a nyomorult balsorsból kiemeljék, majd pedig más terveket szövő és más tervező embereknek dühét fordítja rájuk.”¹⁸ Majd így folytatja: „Mert amaz előbbiek, mivel ily nagy tettek véghezvitelére Isten törvényes elhívásával voltak rendelve, mikor a királyok ellen fegyvert fogtak, egyáltalán nem sértették meg azt a méltóságot, amely a királyra isteni rendelés által ruháztatott. Hanem csupán a mennyből felfegyverezve a kisebb hatalmat szabotálták meg a nagyobbbal, éppen úgy, mint királyoknak is szabad megbüntetniük helytartóikat.”¹⁹

Ez azonban az erős kivétel Kálvin számára. A zsarnokölést ezzel együtt a nagy reformátor sem tartja helyesnek: „Ezek, pedig ámbár Isten keze rendelte őket arra, amire jónak látta és bár tudtukon kívül annak munkáját hajtották végre, mindamellet semmi egyebet nem forgattak lelkükben, mint gonoszságot.”²⁰

Alkotmányeszmé, alkotmányjog, emberi jogok

E pontnál érdemes Luthert is megemlítenünk. A német reformátor e tekintetben királytükrevel lehet példa a számunkra. Luther — Erasmushoz hasonlóan — megírta a maga királytükkrét: pontokba szedve jelezte, hogy véleménye szerint milyen uralkodónak kellene lennie egy önmagát kereszténynek vallani akaró uralkodónak. E pontok egyfajta „alkotmányként” — az alkotmányeszmé csírájaként — rögzítik az uralkodó hatalmát, illetve azt, hogy milyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie egy uralkodónak.²¹

Kálvinnál azonban további konkrétumokat is találunk. Kálvin fontosnak érezte, hogy feltegye a kérdést: mely forma a legjobb és legmegfelelőbb a kormányzás számára? Kálvin nézetei számos gondolkodóra hatottak a későbbiekben, köztük Abraham Kuyperra vagy éppen Ravasz Lászlóra.

Mik voltak ezek a tanítások? Az első ezek közül Kálvin törvények szerepéről vallott felfogása. Kálvin, ha nem is a mai értelemben vett joguralomról, de a törvények hatalmat korlátozó funkciójáról bőven szól. Ráadásul a törvényeket az állam egyik legfontosabb, „központi” kategóriájává teszi. E törvények pedig a felsőbbiséget és a „népet” egyaránt kötik. Ez a dimenziója az *Institúciónak* már közvetlenül az alkotmányeszmé felé mutat.²²

A másik lényeges dolog a genfi reformátor egyházalkotmánya.²³ Maga az egyházi rendtartás, amelyet a városi tanács is elfogadott, egyfajta szerződésnek is felfogható Kálvin (illetve a városi tanács) és a város között. A rendtartást ugyanis 1542 elején a genfi polgárok gyülekezeteiben tartott szavazással is jóváhagyták! E tényből következik az, hogy protestáns körökben e rendtartást mind a mai napig alkotmánynak tekintik, elsősorban Tóth Kálmánnak köszönhetően.²⁴

²⁸Mindezzel kapcsolatban lásd Szathmáry professzor részletes és alapos elemzését *Egyházak az államban* című könyvének (Hernád, Sárospatak, 2010) a 111. oldalától.

²⁹Lásd Szathmáry professzor írását a kálvini egyházszervezet felépítésének egyházalkotmányi alapelveivel kapcsolatban in Köbel Szilvia (szerk.): i. m. 305–314.

³⁰Kálvin, az antik hagyományokhoz visszanyúlva, három formációt különböztet meg, azonban e három közül ő maga egyiket sem tartja ideálisnak. Véleménye szerint az egyes típusokban rejlő veszélyeket, ha elhárítjuk, akkor egy vegyes, „keverék-forma” mellett kell, hogy döntsünk. Ez a forma az arisztokrácia polgári hatalom erői által szabályozott fajtája, a választás mozzanatával és a hivatali idő korlátozásával. Minderől lásd bővebben Michael Beintker: *Calvins politische Ethik*. Kézirat. 12. Ezt a fajta képviselőséget tekintette egyébként maga Kálvin „vegyes” rendszerű képviselőnek, arisztokrácia és demokrácia sajátos keverékének. (Hozzá kell, hogy tegyük, hogy e modell megfogalmazásakor azonban nem — vagy nem csak — az ókori szerzők, vagy éppen saját kor-

A Kálvinnál még csak csiráiban meglévő alkotmányeszmét — az ellenállás jól kidolgozott alkotmányos rendszerével — az úgynevezett monarchomachusok vitték tovább.²⁵ Közülük többeket is meg lehetne említeni — így például François Hotmant, vagy, ahogy saját kortársai ismerték, Hottomanust, George Buchanant, vagy éppen Johannes Althusiust. A monarchomachusok közé tartozó François Hotman Kálvint kimondottan szellemi atyjaként tisztelte. Hotman az ellenállás „ősidőktől” meglévő jogát („alkotmányjogi” létét) azzal próbálta meg teoretikusan alátámasztani, hogy kimutatta: a franciák ősi királyai nem öröklés, hanem a nép általi választás útján lettek királyok, az e választás útján létrejövő monarchiában pedig a „szent tanács” (előkelők közössége) közreműködésével vegyes kormányforma alakult. Hotman legfontosabb állítása azonban így hangzik: „A királyt eltávolító legfőbb hatalom a néphatalom.”²⁶

Bár Kálvin és Hottomanus elképzelései még mindig távol állnak az alkotmány eszméjétől — ezzel kapcsolatban az első nagyobb lépést Althusius teszi meg —, mégis, az általuk megfogalmazottak, hatalmat korlátozó tanításuk jó táptalaja volt a később megerősödő alkotmányeszmének. Arról nem is beszélve, hogy a genfi példa a későbbi korok felvilágosult gondolkodói számára is tájékozódási pontul szolgált. Takács Imre szerint a genfi polgárság szavazásával elfogadott „kálvini alkotmány” példa volt Rousseau számára is. Olyannyira, hogy a referendum útján történő alkotmányozás gondolatát a felvilágosodás filozófusa tulajdonképpen a genfi példából merítette.

Békefy Lajos — Georg Jellinek heidelbergi professzorra hivatkozva — azt vallja, hogy az Amerikai Egyesült Államok alkotmányában az emberi jogok alapjogként történő szerepeltetése nem a természeti törvény ókori koncepciójából ered, hanem a korai (modern) kálvinizmus politikai teológiájában gyökeredzik.²⁷ Ebben is rejlett — részben — a kálvinizmus politikai ereje, ami a modernizációt befolyásolta.

Itt, az alkotmányeszménél (illetve az alkotmányeszmé „csírájánál”) kell megemlítenünk a protestantizmusnak — és a teljes kereszténységnek — a hatását az emberi jogokra. E helyen csupán utalni tudunk a keresztény értékeknek a jelenlétére az emberi jogok világában. Szathmáry Béla meglátása szerint az emberi egyenlőség eszméje a humanizmus talaján álló protestáns gondolkodás terméke, de gyökereiben bibliai alapú. Azaz, a közvélekedéssel ellentétben a szabadságjogokat nem a felvilágosodásnak vagy a francia forradalomnak köszönhetjük, hanem az a kálvinizmus szelleméből vezethető le.²⁸

Az önkormányzatiság és a közösségi döntéshozatal eszméje

A protestánsok mindig is különös érzékenységet és fogékonyságot mutattak a közélet iránt. Felfogásuk hatott a közéletre, a politikai kultúrára. Ennek egyik leginkább ható — és kifelé is jól látható —

társának nézetei „lebegtek” Kálvin szemei előtt, hanem mindenekelőtt Izrael Bírák korának története.

Kálvin a királyság előtti időt tartja Izrael legszebb korának, pontosan a bírák választásának és kiválóságuknak köszönhetően — mely modell aztán később nagy hatást gyakorolt Weber karizmatikus, hivatalos politikusára.)

³¹Christopher Elwood: *Calvin for Armchair Theologians*. Westminster John Knox Press, London, 2002, 152.

³²Kun Béla: *Kálvin egyházalkotmánya*. Hegedűs és Sándor, Debrecen, 1906, 7–8.

³³Christopher Elwood: i. m. 152. E kölcsönös kiigazítás pedig legjobban a „közösségi döntéshozatalban” érhető tetten.

³⁴Uo. 153., illetve jól mutatja ezt a protestáns egyházak demokratikus struktúrájában megmutatkozó „politikai egyenlőséget” hangsúlyozó Kingdon és Linder szerzőpáros is *Calvin and calvinism. Sources of Democracy?* című munkájukban. (Jan Willem Sap: *Paving the Way for Revolution. Calvinism and the Struggle for a Democratic Constitutional State*. University Press, Amsterdam, 2001, 94–95.)

ereje a presbiteri-zsinati elvre épülő kormányzati rendszer.²⁹ A presbitereket maga a gyülekezet választja — a Szentlélek segítségével hívásával. Maga a közösség ruhazza fel őket a gyülekezet vezetésének felelős jogával. A presbitériumok által választott zsinat pedig az egész egyház számára alkotja a törvényeket. Ez a kormányzati rendszer egyfajta „bibliai demokráciát” jelent, és számos táján a világnak e közösségeket presbiteriánus közösségeknek hívják.

Amikor Kálvin Genfben érkezett, egy, a saját tisztségviselőit részben szavazás útján megválasztó, fejlődését tekintve a „képviselőség” irányába mutató köztársaságba érkezett. A választott képviselők szavazás útján kerültek a várost vezető különböző testületek valamelyikébe.³⁰ A választás ténye még akkor is igaz, ha tudjuk: valójában csak kevesen szavazhattak: a született genfi polgárok, illetve azok, akik a jogot megvásárolták.

A „demokratikus” mozzanatot egyfajta fékként fogta fel a genfi reformátor, méghozzá olyanként, amely megakadályozza a monarchiákra oly jellemző hatalmi visszaélést, míg az „arisztokratikus” mozzanat arra rátermett, „jó ítélőképességgel” rendelkező embereket juttatott pozíciókba, megakadályozva ezzel a „csöcselék” uralmát. Mindez egyébként a későbbi amerikai „Alapító Atyák” felfogását is jól tükrözi.³¹

A tényleges hatásokhoz képest még inkább hatott az utókor politikai gondolkodására az, ahogyan a reformátor az egyház igazgatását („kormányzását”) megszervezte. Érdekes ezzel összefüggésben külön felhívni a figyelmet a kálvinizmus egyházfogalmára. A Kálvin által kidolgozott, a helyi közösségeket önálló egyházként — jogi értelemben is! — felfogó egyházfogalom, és annak különböző funkciói akár példaként is szolgálhattak a politikai közösségek számára.³² Az egyház igazgatását ugyanis választott testületekre — mint amilyen a „lelkészek tanácsa” vagy éppen a „világi elemeket” is tartalmazó presbiteri rendszer — bízta. Ennek pedig — bármerre is terjedt a protestantizmusnak a kálvini ága — mindig megvoltak a világi párhuzamai is (helyi egyházi konzisztórium — helyi világi tanács, regionális presbitérium — „rend”, „osztály”, országos (nemzeti) zsinat — nemzetgyűlés, parlament).

A közösségi döntéshozatal fontossága

Kálvin számára a választott testületeknek, illetve a közösségi döntéshozatalnak a fontossága egyaránt teológiai okokra volt visszavezethető. Az ember bűnös és korlátozott volta miatt ugyanis szükséges a kölcsönös kiigazítás, különösen is a döntéshozatal és a kormányzás terén.³³ De nemcsak a kölcsönös kiigazítás és ellenőrzés miatt volt szükség erre, hanem a döntéshozatalhoz szükséges bölcsesség miatt is. Egymásrautaltságunk ebben is világosan kirajzolódik: a különböző vélemények és nézőpontok mind fontosak egy adott döntés meghozatalánál.

³⁵Az egyetemes papság elvét Luther is vallja, miként a mai protestánsok is. Ez azt jelenti, hogy elvileg — miként az Luther és Kálvin tanításából következik — mindannyian papok vagyunk. Egyek vagyunk a keresztségben, és egyek Krisztusban. Azaz, nincs különálló papi rend, közvetítő hatalom, legfeljebb „annyi” — mondja Luther —, hogy egyesek ténylegesen, hivatásukban is papok (prédikátorok). És bár a papi tisztség csak egyedül Krisztusra tartozik, „de ő arra mindnyájunkat felvett, mert bár magunkban bűnösök vagyunk, de ő benne papok vagyunk”. Kun Béla: i. m. 42. Illetve lásd továbbá Kálvin *Institúciójában* II. kötet, 15. fejezetének 6. pontját. (Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*, i. m. 478–479.)

³⁶Kun Béla: i. m. 43–44.

Ezeket az elveket pedig aztán könnyű volt átültetni a „világi” politika színterére. Ezt bizonyítják az első amerikai kolóniák kormányzati berendezkedései, de a későbbi Amerikai Egyesült Államok példája is.³⁴ Mindezek mellett fontos az egyenlőség elve is. Az egyenlőség olyan érték, amely a demokrácia, illetve a közösségi döntéshozatal szempontjából nélkülözhetetlen.

Az egyházi *jurisdictio* hatalma kizárólag a gyülekezet tulajdona lehet (minden gyülekezet egy önálló egyház ebben az értelmezésben). Azaz, a hatalom a gyülekezetben belül gyakorolható, méghozzá az egyetemes papság elvének alapján.³⁵ Ezen elv értelmében pedig az egyházon belül minden hívő egyenlő, mert egyformán pap. Minden olyan jog, amely a gyülekezeté, a gyülekezeti tagok összességét illeti meg!³⁶

Kálvin antropológiai és teológiai felfogásából következő közösségi elv, illetve a kormányzásban — egyház és politikai közösség irányításában egyaránt — fontos szerepet játszó kölcsönös kiigazítás-elve, és a közösségi döntéshozatal fontossága mind-mind előremutatóak a demokrácia szempontjából, az egyenlőség és az alkotmány eszméjével és a politikai szabadságjogokkal karöltve. Bár a kálvinizmus 16. századi formájában nehezen nevezhető demokratikusnak a szó mai értelmében, mégis, úgy vélem, hogy a protestantizmusnak e válfajában megfogalmazott elvek és gyakorlatok felfoghatóak egyfajta demokráciaként. E demokrácia megragadására és névvel illetésére legtalálóbbnak a „gyöker-demokrácia” kifejezést tartom. Gyöker-demokrácia abban az értelemben, hogy a helyi, kis közösségekben megvalósuló „lelkiség” és technika erős ösztönzést kap a tiszta krisztusi szeretetközösségtől.

✱

A protestantizmus hatása messze túlnyúlik a teológia határain. A reformáció és annak hatása erőteljesen éreztette és érezteti befolyásoló erejét az élet legkülönbözőbb területein. Igaz ez a politika, a politikai gondolkodás esetében is.

A protestantizmus és a protestáns emberek közéletre nyitottsága, erőteljes közéleti és politikai jelenléte minden bizonnyal összefügg Luther hivatásfelfogásával és Kálvin, illetve a kálvinizmus világot formálni akaró szellemével, lelkületével, politikai gondolkodásra gyakorolt hatásával.